

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anna Holmström

Försvarligt självförsvar?

Begränsningar i brottsoffrets rätt till nödvärn

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Uta Bindreiter

Termin: VT 2018

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Allmänt	4
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställningar	5
1.4 Avgränsning	5
1.5 Metod och perspektiv	5
1.6 Forskningsläge	6
1.7 Material	6
1.8 Disposition	6
2 HISTORISK BAKGRUND	8
3 GÄLLANDE RÄTT	10
3.1 Allmänt om ansvar	10
3.1.1 Objektiva ansvarsfrihetsgrunder	10
3.1.2 Subjektiva ansvarsfrihetsgrunder	11
3.1.3 Förmildrande omständigheter	12
3.1.4 Täckningsprincipen och putativsituationer	12
3.2 Nödvärn	13
3.2.1 De fyra nödvärnssituationerna	13
3.2.2 Begränsningen ”uppenbart oförsvarlig”	14
3.3 Nödvärnsexcess	15
3.3.1 Tillämpningsområde	15
3.3.2 Kravet ”svårligen kunna besinna sig”	15
4 RÄTTSPRAXIS	17
4.1 Knivfallet	17
4.1.1 Fakta i målet	17
4.1.2 HD:s bedömning	17
4.1.3 Sammanfattning	18

4.2	Hammarfallet	18
4.2.1	Fakta i målet	18
4.2.2	HD:s bedömning	18
4.2.3	Sammanfattning	19
4.3	Samurajsvärdfallet	19
4.3.1	Fakta i målet	19
4.3.2	HD:s bedömning	20
4.3.3	Sammanfattning	20
4.4	Rödebymålet	20
4.4.1	Fakta i målet	20
4.4.2	Hovrättens bedömning	21
4.4.3	Sammanfattning	22
4.5	Kommentar	22
5	DOKTRIN	23
5.1	Knivfallet	23
5.2	Hammarfallet	24
6	ANALYS	26
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	31
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	33

Summary

The right of self-defence is a justification found in chapter 24 § 1 of the Swedish Penal Code which grants a person the right to use defensive force in certain circumstances. The conditions are stated partly by the right of self-defence and partly through the rule of excessive self-defence found in chapter 24 § 6 of the Swedish Penal Code. It is up to the court to assess various factors such as the nature of the attack, the significance of the attacked subject and other relevant considerations. In cases of excessive self-defence the court must consider the type of danger, the time frame and individual characteristics of the person subject to the attack.

These conditions and limitations to the right of self-defence are the results of a conflict of interest. The legislator has considered both the public interest of reducing community violence and the individual interest of defending oneself and others against attacks. This essay presents the reasoning behind the legislation and describes four cases where the accused has claimed the right of self-defence.

The legislative history and said case law suggest that there are high demands on the person attacked to evaluate the situation and to estimate what degree of violence might be justified, and to be able to restrain oneself. This is the case despite the legislator's aim to provide a wide margin for the attacked person's reactions.

Sammanfattning

Nödvärnsrätt regleras i 24:1 BrB och är en ansvarsfrihetsgrund som ger en angripen person rätt till självförsvar inom vissa ramar. Begränsningarna för rätten till nödvärn görs dels genom nödvärnsparagrafens försvarlighetsbedömning, och dels genom excessparagrafens bedömning i 24:6 BrB om en person svårligen har kunnat besinna sig. I försvarlighetsbedömningen ska domstolen ta hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och övriga omständigheter. I bedömningen om en person svårligen har kunnat besinna sig ska hänsyn tas till faktorer såsom farans art, tidsrymd och personens individuella egenskaper, både tillfälliga och permanenta.

Dessa begränsningar har formats efter den konflikt som lagstiftaren har fått ta ställning till där såväl det allmännas intresse av minskat våld i samhället som den enskildes intresse av sin rätt att försvara sig har beaktats. I den här uppsatsen presenteras lagstiftarens motiv bakom nödvärns- och excessbestämmelsen samt fyra fall från domstolspraxis där de tilltalade har gjort nödvärnsinvändningar.

Lagstiftarens förarbeten och nämnd domstolspraxis ger en bild av hur begränsningarna påverkar brottsoffrets rätt till självförsvar. Analysen ger vid handen att det ställs rätt höga krav på ett brottsoffer att kunna utvärdera situationen då den blir angripen och kunna förstå vilken typ av självförsvar som är försvarligt och vilka krav som ställs för att kunna besinna sig. Detta trots lagstiftarens syfte att ge en bred marginal för den angripnes handlande.

Förkortningar

art.	Artikel
BrB	Brottsbalk (1962:700)
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
JT	Juridisk tidskrift
kap.	Kapitel
NJA	Nytt juridiskt arkiv
PL	Polislag (1984:387)
Prop.	Proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
SL	1864 års strafflag

1 Inledning

1.1 Allmänt

Som människor underordnade gällande rättsordning är vi förbjudna att utföra vissa straffbelagda handlingar. Ändå finns det tillfällen där det enda sättet att skydda erkända intressen är att själv begå brott. Rent formellt är handlingen brottslig, men den undantas av rättsordningen och accepteras istället. Nödvärnsrätten är en sådan allmän ansvarsfrihetsgrund som ger rätt till självförsvar i vissa angivna situationer och inom vissa gränser.

Blir en person till exempel attackerad av någon annan har den rätt att slå tillbaka på ett sätt som inte hade varit tillåtet om det inte varit för att denne var utsatt för en attack. Nödvärnsrätten, kan man säga, är således ett undantag mot förbudet att ta rätten i egna händer. Detta undantag begränsas genom vissa bestämmelser som lagstiftaren har formulerat i lagtext och förarbeten, och de tar hänsyn till flera olika faktorer och omständigheter vid angreppet.

I sin bedömning av vad som ska räknas som nödvärn och ge ansvarsfrihet har lagstiftaren gjort en avvägning mellan dels det allmännas intresse av minskat våld i samhället, dels individens intresse av att kunna försvara sig med våld för att avvärja en attack. Uppsatsen tar sin utgångspunkt utifrån denna motsättning av intressen och undersöker vad nödvärnsrättens begränsningar har för inverkan på brottsoffrets rätt att försvara sig.

1.2 Syfte

Denna uppsats syftar till att, genom en ingående rättsfallsstudie, undersöka domstolens bedömning i fråga om ansvarsfrihet vid nödvärn och nödvärnsexcess. Fokus kommer att ligga på rekvisiten ”uppenbart oförsvarligt” och ”svårligen kunna besinna sig” eftersom jag avser att försöka ge en bild av hur dessa rekvisit inverkar på brottsoffrets rätt till självförsvar.

1.3 Frågeställningar

För att uppnå syftet med uppsatsen kommer jag att utgå från följande frågor:

- Vilka begränsningar finns i nödvärnsrätten enligt gällande rätt?
- Vilka faktorer ligger till grund för domstolens bedömning i fall av nödvärn och nödvärnsexcess?
- Hur påverkas brottsoffrets rätt att försvara sig av dessa begränsningar?

De två första frågorna kommer att besvaras i avhandlingsdelen och rättsfallsstudien. Den tredje frågan är min centrala frågeställning och kommer följaktligen att besvaras i analysen.

1.4 Avgränsning

Eftersom uppsatsen fokuserar på nödvärn och nödvärnsexcess kommer de andra ansvarsfrihetsgrunderna inte att behandlas i uppsatsen utöver en allmän presentation. Uppsatsen kommer inte att ta upp frågan om skadeståndsansvar eller ersättning i samband med nödvärnssituationer. Inte heller internationell reglering diskuteras. Den processuella hanteringen av nödvärnsinvändningar behandlas inte nämnvärt.

1.5 Metod och perspektiv

Denna uppsats är skriven med hjälp av den rättsdogmatiska metoden. Undersökningen kommer således ske genom att söka svar på frågeställningen i de allmänt erkända rättskällorna: lagstiftning, förarbeten, rättspraxis och doktrin.

Perspektivet för uppsatsen följer naturligt av min centrala frågeställning som rör brottsoffrets rättigheter. Nödvärnsrätten kommer att analyseras ur ett brottsofferperspektiv med fokus på vad gällande rätt innebär för en person som blir angripen och då står i ställning att utöva sin nödvärnsrätt inom vissa angivna ramar.

I uppsatsen har begreppen ”den tilltalade”, ”den angripne” och ”brottsoffret” använts som etiketter på den person som har hävdat nödvärnsrätt. Härmed vill jag förtydliga att detta åsyftar samma person.

1.6 Forskningsläge

Forskningen om nödvärn handlar sällan om att utreda vad gällande rätt är. Denna står klart för de flesta och här är litteraturen inom ansvarsfrihetsgrunder i allmänhet och nödvärnsrätten i synnerhet tämligen enig. Framstående författare som bör nämnas är Nils Jareborg med sina böcker *Allmän kriminalrätt* och *Straffrättens ansvarslära*. Även Curt Blomkvists bok *Rätten till självförsvar: om tillåtet och otillåtet våld i nödvärnssituationer* är viktig då den klarlägger motiv från förarbeten och rättsutvecklingen genom HD:s praxis.

Vad som däremot ofta skapar debatt om nödvärnsrätten är frågan om vad gällande rätt *borde* vara. Oftast uppstår diskussionerna i samband med aktuella rättsfall som delar opinionen i olika läger. Doktrin har utvecklats genom artiklar som berör de domar och svåra frågor som har uppkommit och ofta rör åsikterna den intresseavvägning som lagstiftaren och HD tvingas göra när de formar gällande rätt.

1.7 Material

Materialet består främst av lagstiftning, förarbeten, rättspraxis och doktrin, i överensstämmelse med den rättsdogmatiska metoden. Författarna till den doktrin som använts är erkända professorer och läroboksförfattare. Uppsatsen tar även upp ståndpunkter från ett antal vetenskapliga artiklar där praktiker och forskare har gett sin syn på gällande rätt och uppmärksammade rättsfall.

1.8 Disposition

Efter inledningen presenteras nödvärnsrättens historia i avsnitt två. Avsnitt tre behandlar gällande rätt genom en allmän introduktion om ansvarsfrihetsgrunder. Därefter fokuserar uppsatsen på nödvärn och

nödvärnsexcess. Avsnitt fyra redogör för fyra uppmärksammade rättsfall där frågor om nödvärn och nödvärnsexcess har aktualiserats. I avsnitt fem tas doktrin upp. Uppsatsen avslutas med en analys där den centrala frågeställningen besvaras.

2 Historisk bakgrund

Ser vi långt tillbaka i svensk rättshistoria var hämnd det självklara svaret på ett brottsligt angrepp. Denna princip har sina rötter i gammal kristen tradition och talionsprincipen – öga för öga, tand för tand. Det var upp till den enskilde själv att skapa rättvisa.¹ Självhämnaden skiljer sig från självförsvaret på det sättet att självhämnaden kan utföras efter angreppet, medan självförsvaret enbart är tillåtet för att avvärja ett angrepp.²

I 1734 års lag reglerades nödvärnsrätten i missgärningsbalken. Nödvärnsrätt medgavs vid våldtäkt, livsfara och när någon skadades eller dödades vid edsöresbrott. Eftersom lagstiftaren ville bort från dåtidens självhämnd sattes dessa tämligen snäva gränser för nödvärnsrätten.³

I 1864 års strafflag reglerades nödvärn i kapitel 5 – ”om särskilda grunder, som utesluta, minska, eller upphäva straffbarhet”. Vid sidan av förbud mot bestraffning av barn och psykiskt sjuka i vissa fall fanns bestämmelser om nöd, nödvärn och excess i 7-11 §§.⁴ Nödvärnsrätten var absolut på det sätt att om en person överfölls med våld eller hot som innebar trängande fara, hade denne rätt till allt våld som behövdes för att avvärja faran.⁵ Jareborg förklarar att omfånget av situationer där nödvärnsrätt förelåg var mycket begränsat, men i gengäld var den angräpnas handlingsfrihet större.⁶

År 1890 ändrades nödvärnsrätten i och med en ändring i strafflagen (SL). Nödvärnsrätten delades upp i absolut och relativt nödvärn.⁷ Regeln om relativt nödvärn återfanns i 5:10 SL – det var inte tillåtet att utöva ”större våld, än nöden kräfd” – och absolut nödvärn fanns kvar i 5:7 SL. Enligt 5:10 SL fanns en möjlighet att pröva nödvärnsexcess då ”han sig ej besinna kunde”⁸

¹ Billström s. 15 ff.

² Lishajko s. 93.

³ Jareborg (1984) s. 1043.

⁴ Carlén s. 95.

⁵ 5:7 SL.

⁶ Jareborg (1984) s. 1043.

⁷ Jareborg (1984) s. 1043.

⁸ 5:10 SL.

och då inte döma för uppsåtlig gärning, utan istället ge ansvarsfrihet.⁹ Nödvärnsrätten och excessbestämmelsen som den ser ut idag har stora likheter med strafflagens bestämmelser och som synes har liknande formuleringar med ett äldre språk använts.

I samband med införandet av den nya brottsbalken (BrB) 1965 flyttades bestämmelserna om nödvärn och annan nöd till 23 kap BrB. Kapitlet innehöll bestämmelser om nödvärn, laga befogenhet, befogenhet för krigsman att öva våld mot underordnad, nöd, excess samt förmans order.¹⁰ Nödvärnsrätten begränsades genom att uppdelningen mellan relativt och absolut nödvärn togs bort och det uppställdes ett krav på att angreppet skulle vara brottsligt. Samtidigt vidgades nödvärnsrätten genom att även omfatta överhängande angrepp och tillåta allt självförsvar som inte var uppenbart oförsvarligt – även det som hade inneburit mer än vad som krävdes.¹¹ Genom 1994 års lagändringar skedde vissa mindre ändringar av nödvärnsrätten, främst språkmässiga.¹²

Sammanfattningsvis har nödvärnsrätten i svensk lagstiftning länge haft en stark ställning, om än att den har inskränkts och utvidgats i olika aspekter i.o.m. övergången från strafflagen till brottsbalken.

⁹ Carlén s. 102.

¹⁰ Prop. 1962:10 B s. 320.

¹¹ Lishajko s. 95.

¹² Prop. 1993/94:130.

3 Gällande rätt

3.1 Allmänt om ansvar

För att en handling ska vara straffbelagd uppställs det ett krav på frånvaro av rättfärdigande omständigheter. En gärning kan, trots att den är straffbelagd, under vissa omständigheter undantas eftersom den i situationen var berättigad. Då är det inte en otillåten gärning.¹³ Det uppställs också ett krav på en frånvaro av ursäktande omständigheter. Även om en otillåten gärning har förövats kan det brista i personligt ansvar om det finns skäl som innebär att personen ska ursäktas.¹⁴

Dessa två undantagsregler är negativa rekvisit kopplade till varje enskilt brott, men av lagtekniska skäl har regleringen samlats i särskilda kapitel. I brottsbalkens fall är detta kap. 24 – bestämmelser om allmänna grunder för ansvarsfrihet. Det finns både objektiva och subjektiva ansvarsfrihetsgrunder. Varje brott är skrivet med reservation för dessa undantag.¹⁵

3.1.1 Objektiva ansvarsfrihetsgrunder

De objektiva ansvarsfrihetsgrunderna utesluter att det rör sig om en brottslig gärning i sig. Grunderna är: nödvärn, nød, laga befogenhet, samtycke, förmans order och social adekvans.

Nöd regleras i 24:4 BrB och rättfärdigar vissa brottsliga handlingar som begås när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat erkänt skyddsintresse. Den brottsliga handlingen måste dock vara försvarlig och skyddsintresset ska vara erkänt av rättsordningen. Om nödsituationen har uppkommit genom brott är det primärt nödvärnsbestämmelsen i 24:1 BrB som ska tillämpas (se 3.2). Rent logiskt är nödvärn en underkategori till nød, men lagtekniskt är nød subsidiärt nödvärn.¹⁶

¹³ Asp & Ulväng s. 63 f.

¹⁴ Asp & Ulväng s. 65.

¹⁵ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren s. 65.

¹⁶ Prop. 1993/94:130 s. 34 f.

Laga befogenhet regleras i polislagen (PL) och rättfärdigar vissa brottsliga handlingar som begås av främst poliser. 10 § PL radar upp sju situationer där polisens våldsanvändning är rättfärdigad. Åtgärderna måste dock vara försvarliga.¹⁷

Samtycke regleras i 24:7 BrB och rättfärdigar vissa brottsliga handlingar som har begåtts i samtycke med personen som är föremål för handlingen. Som huvudregel är ansvarsfrihetsområdet inskränkt till misshandel i ringa form för att vara försvarlig. Givandet av samtycket måste uppfylla särskilda krav för att det ska vara giltigt.¹⁸

Förmans order regleras i 24:8 BrB och rättfärdigar vissa brottsliga handlingar som har begåtts på order av den under vars lydnad en person står. Regeln är främst tillämplig i offentligrettsliga förhållanden, exempelvis inom polisen eller militären.¹⁹

Social adekvans är en omdebatterad och icke lagreglerad ansvarsfrihetsgrund. Den fungerar som ett komplement när övriga lagstadgade ansvarsfrihetsgrunder inte är tillämpliga men det är adekvat att finna gärningen tillåten. När det uppstår en konflikt mellan straffordningen och andra sociala intressen i samhället kan social adekvans bli aktuellt. De vanligaste exemplen sker inom idrott och sjukvård.²⁰

3.1.2 Subjektiva ansvarsfrihetsgrunder

De subjektiva ansvarsfrihetsgrunderna utesluter personligt ansvar för en brottslig handling. Grunderna är: excess, straffrättsvillfarelse och tillfällig sinnesförvirring.

Excess regleras i 24:6 BrB och ursäktar personer som gjort mer än vad som varit medgivet i situationerna som räknas upp i 24:1-5 BrB om de svårligen har kunnat besinna sig. Excessregeln kan alltså aktualiseras i fall av nödvärn,

¹⁷ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren s. 71 f.

¹⁸ Prop. 1993/94:130 s. 38.

¹⁹ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren s. 81.

²⁰ Leijonhufvud, Wennberg och Ågren s. 82 f.

nöd och laga befogenhet när paragrafernas försvarlighetsbegränsningar har överskridits.²¹

Straffrättsvillfarelse regleras i 24:9 BrB och ursäktar personer som har begått en gärning i villfarelse om dess tillåtlighet. Det finns fyra situationer där en person kan ursäktas på grund av sin straffrättsvillfarelse och det rör främst situationer med otydliga straffbud, felaktiga publiceringar och upplysningar, et cetera.²²

Tillfällig sinnesförvirring är en icke lagreglerad ansvarsfrihetsgrund. Den ursäktar gärningar som har begåtts under tillfällig sinnesförvirring som inte är självförvållad. Detta är en undantagsregel för personer som inte är vid sina sinnens fulla bruk, i fall där det inte handlar om något permanent tillstånd.²³

3.1.3 Förmildrande omständigheter

Även om ansvarsfrihetsgrunderna på grund av sina begränsningar inte alltid medför ansvarsfrihet kan de spela roll för bedömningen av straffvärdet. Enligt 29:3 p.5 BrB kan de spela roll som förmildrande omständigheter. Här ska dock domstolen göra en bedömning om vad som är rimligt i varje enskilt fall.²⁴

3.1.4 Täckningsprincipen och putativsituationer

För att bli ansvarig för ett brott krävs det att täckningsprincipen är uppfylld. Gärningen måste korrespondera med gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet. Det som ska täckas är brottsbeskrivningsenligheten och frånvaron av rättfärdigande omständigheter. För det sistnämnda blir uppsåtsbedömningen baserad på hur gärningsmannen uppfattar situationen.²⁵

Om gärningsmannen felaktigt tror att det föreligger rättfärdigande omständigheter, och har handlat inom ramarna för vad som vore tillåtet *om* det hade varit verkligt, rör det sig om inbillat nödvärn. Gärningsmannen

²¹ Prop. 1993/94:130 s. 45.

²² Prop. 1993/94:130 s. 54.

²³ Prop. 1993/94:130 s. 48 ff.

²⁴ Prop. 1993/94:130 s. 62.

²⁵ Asp & Ulväng s. 324.

befinner sig då i en putativsituation.²⁶ Detsamma gäller om gärningsmannen rent faktiskt befinner sig i en nödvärnssituation men utifrån felaktig uppfattning använder uppenbart oförsvarligt våld och domstolen bedömer villfarelsen som uppenbart ursäktlig. Detta innebär putativ nödvärnsexcess och kan bli aktuellt i såväl faktiska nödvärnssituationer som putativt nödvärn.²⁷ Anledningen till detta är att domstolen alltid ska utgå från hur personen själv upplevde situationen, och då bör både faktisk nödvärnsexcess och putativ nödvärnsexcess medföra ansvarsfrihet.²⁸

3.2 Nödvärn

3.2.1 De fyra nödvärnssituationerna

Nödvärnsrätten regleras i 24:1 BrB och listar fyra situationer där en person har rätt till nödvärn. Paragrafen innehåller en uttömmande punktlista för att göra lagstiftningen lättillgänglig.²⁹

Punkt ett ger nödvärnsrätt mot påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom. Innebörden av ett påbörjat angrepp säger sig självt och för ett överhängande angrepp ges en viss tidsrymd där även överhängande angrepp framåt i tiden ger nödvärnsrätt. Om angreppet är avslutat föreligger inte någon nödvärnsrätt.³⁰ Punkten säger också att det ska röra sig om ett brottsligt angrepp. För att angreppet ska vara brottsligt krävs det att alla brottsförutsättningar i brottsbegreppet är uppfyllda. Således kan man inte svara på ett ouppsåtligt brott eller en nödvärnshandling med en egen nödvärnshandling.³¹ Att värja sig mot ett överhängande angrepp är inte att förväxla med så kallat preventivt nödvärn, ett fenomen som inte tillåts inom svensk rätt.³² Preventivt nödvärn har accepterats i norsk rätt, men i svensk rätt

²⁶ Asp & Ulväng s. 344 ff.

²⁷ Zila, Brottsbalk (1962:700) 24:6, Lexino 2018-04-18.

²⁸ Jareborg (1994) s. 262.

²⁹ Prop. 1993/94:130 s. 30 ff.

³⁰ Blomkvist s. 17.

³¹ Jareborg (1994) s. 139.

³² Jareborg (1994) s. 140.

skulle sådana situationer förmodligen snarare leda rättstillämparen till påföljdseftergift enligt 29:6 BrB.³³

Punkt två ger nödvärnsrätt mot den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtas på bar gärning. Bar gärning betyder på brottsplatsen eller under en kontinuerlig förföljelse från denna. Situationer som kan komma på tal är när någon har tillgripit egendom och hindrar att den återtas genom våld. Personen som har rätt till egendomen har då rätt till nödvärn för att få tillbaka egendomen.³⁴

De sista två punkterna hänger ihop och handlar om hemfridsbrott. Punkt tre ger nödvärnsrätt mot den som olovligen trängt in i eller försöker tränga in i rum, hus, gård eller fartyg. Punkt fyra ger nödvärnsrätt mot den som vägrar att lämna en bostad efter tillsägelse. Dessa bestämmelser ger skydd för lokaler när någon inte har lov att vistas där. Då ges nödvärnsrätt att med våld hindra eller kasta ut personen.³⁵

3.2.2 Begränsningen ”uppenbart oförsvarlig”

Gemensamt för alla de fyra nödvärnssituationerna är att försvarsåtgärden inte får vara uppenbart oförsvarlig.³⁶ Vid försvarlighetsbedömningen tas hänsyn till omständigheterna i det konkreta fallet och domstolen ser till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt. För att försvarsåtgärden ska vara försvarlig får den inte avvika mer än vad som var nödvändigt och det får heller inte råda ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnshandlingen och den skada som hotar genom angreppet.³⁷

Genom formuleringen ”uppenbart oförsvarligt” har det i förarbetena uttryckts en vilja att ge en bred marginal till förmån för den angripne att kunna hålla sig inom gränserna för nödvärnsrätten.³⁸

³³ Wallén s. 262-264.

³⁴ Zila, Brottsbalk (1962:700) 24:1, Lexino 2018-04-13.

³⁵ Blomkvist s. 48 ff.

³⁶ Blomkvist s. 16.

³⁷ Asp & Ulväng s. 217.

³⁸ Prop. 1993/94:130 s. 30.

Med angreppets beskaffenhet åsyftas egenskaper hos såväl angriparen, angreppet i sig och den angripne. Faktorer som är relevanta att ta hänsyn till är personernas fysik, psykiska tillstånd, ålder och farlighet i allmänhet. Vad gäller angreppet är det relevant när och var det sker och huruvida det kom plötsligt eller oväntat.³⁹

Trots försvarlighetsbedömningen finns det en rätt för en person att stanna kvar och försvara sig. Denna princip har även befasts i äldre praxis från HD. Dock kan det krävas att personen använder avvärjande försvar snarare än anfall som försvar, och därför kan det vara bättre att fly från angreppet.⁴⁰

3.3 Nödvärnsexcess

3.3.1 Tillämpningsområde

Regeln om excess återfinns i 24:6 BrB. Nödvärnsexcess aktualiseras när den angripne använder våld som är uppenbart oförsvarligt. Eftersom handlingen då inte längre rättfärdigas, ska domstolen undersöka om den angripne har haft svårt att besinna sig och om han därmed ska vara ursäktad på grund av excessregeln. Detta blir en tvåstegs-bedömning. Har försvaret inte gått utöver nödvärnsrätten behöver domstolen inte ta nästa steg och bedöma nödvärnsexcess – detta blir enbart relevant då gärningen inte är en nödvärnshandling på grund av uppenbart oförsvarligt våld.⁴¹

3.3.2 Kravet ”svårligen kunna besinna sig”

När domstolen bedömer om den angripne svårligen kunnat besinna sig eller inte ska de utgå från hur situationen uppfattades från de angripnes egna perspektiv. Detta görs eftersom excess är en subjektiv ansvarsfrihetsgrund. Även om det objektivt kan krävas att personen borde ha kunnat besinna sig kan situationen ha tett sig annorlunda för den angripne.⁴²

³⁹ Jareborg (1994) s. 143.

⁴⁰ Blomkvist s. 27 ff.

⁴¹ Asp & Ulväng s. 376.

⁴² Leijonhufvud, Wennberg & Ågren s. 112.

I lagförarbetena klargörs det vad domstolen ska beakta när de gör bedömningen om den angripne svårligen har kunnat besinna sig. Faktorer att beakta är dels farans art, dels den tid som har funnits till förfogande för en reaktion samt personens individuella egenskaper. Plötsliga och oväntade angrepp som medför större faror kan göra det svårt för personen att stanna upp och besinna sig i sitt självförsvar. Vad gäller de individuella egenskaperna ska domstolen lägga vikt vid nervositet, häftigt lynne, akut rädsla och panikkänslor.⁴³ Om en person är väldigt nervös eller lättskrämmd ska domstolen inte kräva lika mycket självbehärskning som av en person som är lugnare eller mer kallblodig.⁴⁴ Även tidigare erfarenhet från liknande situationer och förpliktelser enligt yrket kan ha betydelse.⁴⁵

Vilken roll de individuella egenskaperna ska spela beror emellertid på varje enskilt fall. Den angripne kan inte skylla på humörsvängningar, kort stubin eller liknande som förklaring till varför han haft svårt att besinna sig. Domstolen kan fortfarande ställa krav på viss självbehärskning.⁴⁶ Hänsyn bör dock tas till tillstånd som inte går att påverka, som sjukdom, yrvakenhet eller skrämnel.⁴⁷

Något som har varit mer omdiskuterat i den juridiska doktrinen är egenskapen att personen är alkoholpåverkad. Huvudregeln i straffrätt, som återfinns redan i 1:2 2 st BrB, stadgar att självförvållat rus inte ska utesluta ansvar. Bedömningen blir emellertid annorlunda när det rör sig om brott begångna i självförsvar. En nödvärnshandling är unik på det sättet att den inte uppstår utan att föregås av ett annat brott. Om en berusad person i sin nödvärnshandling har gått utöver det som var försvarligt, bör domstolen ta med berusningen i sin bedömning för om personen haft svårt att besinna sig. Dock kan domstolens syn på berusningen ändå påverkas av den allmänna inställningen till berusning och ansvar som uttrycks i 1:2 BrB.⁴⁸

⁴³ Prop. 1994/93:130 s. 45 f.

⁴⁴ Wallén s. 253.

⁴⁵ Zila, Brottsbalk (1962:700) 24:6, Lexino 2018-04-16.

⁴⁶ Jareborg (1994) s. 261.

⁴⁷ Blomkvist s. 57.

⁴⁸ Blomkvist s. 57 f.

4 Rättspraxis

Följande avsnitt beskriver fyra rättsfall där domstolen har tagit ställning till invändningar om självförsvar. I samtliga fall hävdade den angripne att han handlat nödvärn och att våldet inte varit uppenbart oförsvarligt, och att i de fall då domstolen ändå ansåg våldet vara uppenbart oförsvarligt, hade han svårligen kunnat besinna sig och borde därför ursäktas p.g.a. nödvärnsexcess. I min redogörelse för fallen har jag fokuserat på de delarna som handlar om nödvärn och nödvärnsexcess.

4.1 Knivfallet

4.1.1 Fakta i målet

Fallet, som har refererats i NJA 2005 s. 237, rörde ovännerna D.D. och M.M.Z. De hade sedan tidigare en överenskommelse om att D.D. skulle betala skadestånd till M.M.Z. på grund av att D.D. felaktigt hade anklagat M.M.Z. för inbrott. En majdag 2004 träffades de för att betala skadeståndet. D.D. sa dock att han inte hade några pengar. M.M.Z. blev hotfull och högg D.D. i bröstet. Då tog D.D. själv upp en kniv han hade med sig och högg mot M.M.Z. ett flertal gånger. Efter ett sista hugg backade M.M.Z. och D.D. gav sig då av innan han ringde ambulans. M.M.Z. avled senare.

4.1.2 HD:s bedömning

Till skillnad från underinstanserna friade Högsta domstolen (HD) inte D.D. från ansvar. Åklagaren vitsordade att det rörde sig om en nödvärnssituation. Vid sin bedömning såg HD på de möjliga alternativa handlingsvägar som, för att våldet ska vara försvarligt, inte ska finnas. Här betonade domstolen att D.D. hade kunnat fly från platsen, använt mindre allvarligt våld eller kallat på hjälp. Han ansågs inte vara i underläge. HD tyckte inte heller att D.D. svårligen kunnat besinna sig. Det fanns tid för D.D. att överväga sina drag eftersom det inte var någon kortvarig händelse. Dessutom var D.D. förberedd på ett eventuellt angrepp, eftersom han hade en kniv i fickan och inte hade med sig pengarna. HD dömde D.D. till två års fängelse för dråp.

4.1.3 Sammanfattning

HD:s resonemang i denna dom är viktigt för att förstå faktorerna bakom försvarlighetsbedömningen. Om det i en nödvärnssituation finns alternativa handlingsvägar såsom att fly, använda mindre farligt våld eller kalla på hjälp från människor nära platsen och personen inte har använt sig av dessa, ska nödvärnshandlingen anses vara uppenbart oförsvarlig. Här spelar tidsrymden för angreppet roll. Går händelseförloppet snabbt ställs inte lika höga krav på den angripne att överväga lämpliga drag. Det är vidare viktigt att personer som är förberedda på en situation inte kan anses svårligen kunna besinna sig från att använda oförsvarligt våld.

4.2 Hammarfallet

4.2.1 Fakta i målet

Fallet, som har refererats i NJA 2009 s. 234, rörde en upptrappad situation i ett grannskap. Mannen S.W. hade sedan länge haft dåligt rykte och kriminellt förflutet. Våren 2005 misshandlade S.W. mannen J.H. med knytnävsslag och hotade honom därefter med kniv. J.H. blev mycket rädd och bestämde med sin familj att flytta därifrån. Morgonen därpå parkerade S.W. sin traktor utanför J.H:s ytterdörr, varpå J.H. gick ut och mötte honom. S.W. hotade att döda J.H. och hans barn och viftade med en kniv. J.H. tog då upp en hammare och slog S.W. i huvudet. Därefter gick han in och såg till sina barn innan han gick ut igen. S.W. raglade mot honom och J.H. slog ännu fler hammarslag mot S.W:s huvud. Därefter kom polis till platsen.

4.2.2 HD:s bedömning

HD konstaterade att det våld J.H. har använt sig av inledningsvis inte var uppenbart oförsvarligt men att han i det senare skedet hade kunnat avvärja angreppet med mindre våld och att de senare slagen var uppenbart oförsvarliga. Därefter undersökte HD om J.H. svårligen kunnat besinna sig. HD betonade att J.H. visserligen har haft tid för eftertanke men att han var mycket rädd efter incidenten dagen innan. J.H. fruktade för sin familjs liv och de bestämde sig för att flytta. Han förmådde inte tänka och handla rationellt.

HD betonade också att hammarslagen enbart syftade till att avvärja angreppet och att J.H. till skillnad från S.W. var ostraffad. Även uttalanden från psykolog stärkte bevisen för J.H:s stressnivå. HD ansåg att J.H. svårligen kunnat besinna sig och ogillade åtalet.

4.2.3 Sammanfattning

HD visar att när angreppet inte längre är överraskande eller den angripne haft större tidsrymd sänks gränsen för vilket våld som får plats i försvarlighetsbedömningen. I detta fall ansågs de tillkommande hammarslagen vara uppenbart oförsvarliga. HD förklarar också hur faktorer kan spela roll i bedömningen kring att svårligen kunna besinna sig. Värt att notera är hur händelserna från dagen innan spelar roll för J.H:s rädsla. Utifrån detta rättsfall kan slutsatsen dras att även händelser bakåt i tiden, t.ex. långvarig rädsla eller tidigare trakasserier, kan spela roll för bedömningen om den angripne svårligen kunnat besinna sig.

4.3 Samurajsvärdfallet

4.3.1 Fakta i målet

Fallet, som har refererats i NJA 2012 s. 45, rörde en man som en kväll högg sin flickvän minst tio gånger med ett svärd. Paret såg på film under kvällen och de båda drack alkohol. Därefter har flickvännen, M.E., minnesluckor, men hon hade gått och lagt sig och sedan minns hon att hon blev attackerad av K.H. som högg mot henne med sitt samurajsvärd. Efter ett par hugg lyckades hon ta skydd inlåst i badrummet. Efteråt, när K.H. lugnat sig, tog M.E. sig ut och fick hjälp av en granne att ringa polisen. K.H. uppgav att han hade en minneslucka över hela händelseförloppet. Han minns att han var i någon form av drömstadiet där han sprang omkring och trodde att det fanns en bomb. I HD förklarade K.H. att han befann sig i ett förvirringstillstånd och att han uppfattade att han blev attackerad av fiktiva varelser. Han trodde att han befann sig i en nödvärnssituation.

4.3.2 HD:s bedömning

Eftersom båda parter hade minnesluckor fick HD utgå från ett händelseförlopp som var mest förmånligt för den tilltalade K.H. Enligt detta händelseförlopp hade M.E. gått ut och väckt K.H., som reagerade vilt och tog tag om svärdet och började hugga. HD konstaterade att det inte förelegat någon verklig nödvärnssituation men att K.H:s invändning om putativt nödvärn inte framstod som obefogad. Eftersom han kunde ha uppfattat situationen som ett livsfarligt angrepp mot honom, var hans våld inte *inledningsvis* oförsvarligt. Dock blev det uppenbart oförsvarligt efter det inledande skedet, när han fortsatte att hugga mot M.E. HD ansåg inte att K.H. svårligen kunde besinna sig, speciellt inte eftersom händelseförloppet pågick under en period då han borde haft tid att inse vad han gjorde. K.H. dömdes för synnerligen grov misshandel.

4.3.3 Sammanfattning

I det här fallet fick HD till uppgift att ta ställning till en invändning om putativt nödvärn. Bedömningen ska ske på samma sätt som vid verkliga nödvärnssituationer. Om inte åklagaren lyckas motbevisa invändningen om nödvärn ska en försvarlighetsbedömning göras. I denna dom klargör HD att livsfarligt våld kan få mötas med livsfarligt våld, även om angreppet var inbillat. Vad som är viktigt är att notera HD:s uppdelning av händelseförloppet i det inledande skedet, och resten av motattacken. Domstolen accepterade våldet *inledningsvis*, samt det faktum att K.H. haft svårigheter att besinna sig, men efter det inledande skedet accepterades detta inte. Det ställs således krav på personer att besinna sig efter det inledande skedet.

4.4 Rödebymålet

4.4.1 Fakta i målet

Fallet, som har refererats i RH 2008:90, rörde mannen S.R. som en höstnatt 2007 sköt två yngre män, varav en dog. Männen var en del av ett ungdomsgäng som i flera år hade trakasserat S.R:s familj genom att mobba

hans son, ringa hotfulla samtal och förstöra familjens egendom. Trots flertalet polisanmälningar hade familjen inte fått hjälp med situationen. Denna kväll åkte gänget hem till S.R. med tillhyggen. Gården låg enskilt ute på landet. S.R., som hade alkohol och sömntabletter i kroppen, vaknade av att ungdomsgänget befann sig på familjens gård. Han tog fram sitt hagelgevär, gick ut mot ungdomarna och sköt männen C.S. och S.S. C.S. skadades livshotande medan S.S. försökte fly efter att ha blivit träffad i armen. S.R. hann ifatt honom och sköt ytterligare ett skott på en meters avstånd och S.S. dog omedelbart. Den efterföljande rättspsykiatriska undersökningen visade att S.R. led av en allvarlig psykisk störning under händelseförloppet.

4.4.2 Hovrättens bedömning

Efter att ha resonerat kring S.R:s psykiska tillstånd kom hovrätten (HovR) fram till att S.R. var medveten om sitt handlande och att han handlat uppsåtligt. HovR konstaterade att en nödvärnssituation förelåg, eftersom risken för brottsliga angrepp ansågs stor med tanke på gängets historia. Utöver de objektiva omständigheterna tog de även hänsyn till S.R:s uppfattning om situationen vid bedömningen, alltså putativt nödvärn. Trots detta fann HovR att det våld S.R. använde var uppenbart oförsvarligt, då motangrepp i form av skjutvapen bara tillåts i livsfarliga akuta angrepp. I sin bedömning om S.R. svårligen har kunnat besinna sig fann HovR att faktumet att han var nyvaken inte skulle spela någon större roll. HovR poängterade att S.R. befann sig inne i sin bostad och att faran inte var alldeles överhängande. Faran var inte så akut att hans psykiska tillstånd och paniska handlande kunde göra att han frias från ansvar. HovR dömde S.R. för dråp, men vid straffmätningen beaktades många omständigheter som förmildrande. Eftersom S.R. begick gärningen under allvarlig psykisk störning kunde han inte dömas till fängelse. Vid tillfället för huvudförhandlingen led han inte längre av denna störning och han kunde därmed inte längre dömas till rättspsykiatrisk vård. S.R. blev fri från påföljd.

4.4.3 Sammanfattning

Vad gäller försvarlighetsbedömningen av det nödvärnsvåld som S.R. använde sig av vet vi utifrån domen att det inte är försvarligt att använda skjutvapen som svar på icke livsfarliga angrepp och faror som inte är akuta. S.R:s handlande ansågs vara uppenbart oförsvarligt och rymdes därför inte inom nödvärnsbestämmelsen. HovR är även hårda i sin bedömning om nödvärnsexcess. Omständigheterna att S.R. var nyvaken, mycket rädd och påverkad av sin medicinering av sömntabletter ansågs inte vara en tillräcklig grund för att han svårligen skulle ha kunnat besinna sig. Istället menade HovR att det viktiga var att faran inte var tillräckligt överhängande och akut, och att S.R. var delvis i säkerhet eftersom han befann sig inomhus.

4.5 Kommentar

Med ledning av dessa fyra rättsfall kan vissa riktlinjer skönjas kring HD:s syn på bedömningen om nödvärnsinvändningar. I knivfallet klargör HD att duellsituationer inte är nödvärnssituationer. För att våldet ska rymmas i försvarlighetsbedömningen måste alternativa handlingsvägar vara uteslutna. I hammarfallet vidgar HD sin praxis och förklarar att även faktorer innan det centrala händelseförloppet kan spela roll för huruvida en person har haft svårigheter att besinna sig. I samurajsvärdfallet resonerar HD kring bevisläget för putativsituationer och uttalar att den tilltalade får höga krav på sig att få invändningarna om putativt nödvärn och putativexcess att framstå som befogade, samtidigt som beviskraven för åklagaren sänks.

Rödebymålet nådde inte högsta instans, men trots att uttalandena är från hovrätten kan viss ledning ges. Hovrätten tar starkt ställning för att livsfarliga skjutvapen nästintill aldrig är accepterat som självförsvar, utan ses som uppenbart oförsvarligt. Dessutom ställs mycket höga krav för att den tilltalade svårligen kunnat besinna sig om faran inte är tillräckligt överhängande och akut, särskilt om den tilltalade är i någorlunda säkerhet.

5 Doktrin

Sedan lång tid tillbaka har reglerna om nödvärn och nödvärnsexcess debatterats i juridisk doktrin. Särskilt har röster höjts när fall som ovan refererade tar sig till högre instanser och HD yttrar sig om sin syn på rättsläget. Jag tar i detta avsnitt upp några röster från doktrin om två av fallen.

5.1 Knivfallet

I knivfallet fick HD ta ställning till huruvida D.D:s nödvärnsvåld varit uppenbart oförsvarligt. De kom fram till att det var oförsvarligt på grund av de möjliga alternativa handlingsvägar som fanns. Docenten och universitetslektorn Annika Norée menar att frågan i det här fallet snarare borde ha handlat om huruvida det förelåg en nödvärnssituation alls, men att denna inte aktualiserades eftersom riksåklagaren hade vitsordat det. Norée skriver i en artikel i Juridisk tidskrift att detta är svårbegripligt rent processrättsligt. Hon ifrågasätter att domstolen accepterar att situationen var en nödvärnssituation. I domen konstaterar HD att nödvärnsrätten inte omfattar vissa sorters uppgörelser, men de redogör inte för vilka kriterier ska användas vid bedömningen om det rör sig om en straffbar uppgörelse eller inte. De säger enbart att detta inte var en sådan uppgörelse. Samtidigt poängterar HD i sin excessbedömning att D.D. varit beredd på bråk i.o.m. kniven i fickan och att han inte hade med sig pengar.⁴⁹

Norée menar att detta kan skapa problem i framtida rättstillämpning när liknande situationer uppstår och den tilltalade gör en nödvärnsinvändning när den har besvarat en attack med dödligt våld. Enligt Norée är detta ett solklart fall av en framkallad nödvärnssituation, och om denna accepteras som en nödvärnssituation av HD går det helt emot lagstiftarens ambition att minska våldsanvändningen i samhället.⁵⁰

⁴⁹ Norée s. 413.

⁵⁰ Norée s. 414.

Även Martin Borgeke, f.d. justitieråd, är kritisk till utgången i knivfallet. I en artikel i Juridisk tidskrift skriver han att HD har varit blåögda i sin bedömning av fallet. Han ifrågasätter resonemanget om alternativa handlingsvägar och riskerna som fanns för D.D. att springa därifrån. Dessutom menar han att domstolen inte borde ha krävt att D.D. skulle ha sett sig om efter hjälp från omgivningen, eftersom detta är något som man inte brukar få.⁵¹ Att detta finns med i försvarlighetsbedömningen har även kritiserats av andra straffrättsprofessorer.⁵²

5.2 Hammarfallet

I hammarfallet gällde bedömningen främst om J.H. svårligen kunnat besinna sig. I sin artikel om nödvärn tar Borgeke upp även detta fall och ställer det sida vid sida med knivfallet. Han anser att utgångarna borde ha blivit tvärtom.⁵³ Borgeke menar att det var helt rätt att J.H:s hammarslag bedömdes som uppenbart oförsvarligt våld. Det som han kritiserar främst med domen i 2009 års fall är bedömningen kring rekvisitet ”svårligen kunna besinna sig”. Enligt Borgeke har domstolen gjort en felaktig tillämpning av excessregeln. HD ansåg att det förhållandet att J.H:s våldsutövning inte stod i proportion med vad som behövdes för att avvärja faran var en faktor som skulle tas i bedömning för huruvida J.H. svårligen kunnat besinna sig. Således blev den omständighet som gjorde att våldet var oförsvarligt istället fördelaktigt för J.H. vid excessbedömningen.⁵⁴ Borgeke kritiserar att överdrivet våld ska tas med som en faktor på detta sätt i excessbedömningen, samt att domstolen tar hänsyn till J.H:s syfte med motangreppet och det faktumet att J.H. var ostraffad.⁵⁵

Någon som inte håller med Borgeke är universitetslektorn Dennis Martinsson. I sin artikel i Juridisk tidskrift skriver Martinsson att den friande domen var helt korrekt och att de faktorer som domstolen tar med i sin excessbedömning

⁵¹ Borgeke s. 582.

⁵² Halén & Olson s. 23.

⁵³ Borgeke s. 588.

⁵⁴ Borgeke s. 582 ff.

⁵⁵ Borgeke s. 587.

förändrar praxis och möjliggör en bredare tillämpning på området i framtiden.⁵⁶ Enligt Martinsson är det positivt att domstolen beaktar situationen utifrån J.H:s eget perspektiv och att hans chockade tillstånd vid situationen analyseras och värderas högt i bedömningen. Att omständigheter som har inträffat före nödvärnssituationen också kan beaktas i bedömningen anser Martinsson vara ett klargörande från HD i rätt riktning. I slutet på sin artikel förklarar han hur han ser på andra händelser och vilka krav som ska ställas på samband i tid och kvalitet för att dessa ska kunna beaktas i bedömningen om huruvida den angripne svårligen kunnat besinna sig.⁵⁷

⁵⁶ Martinsson s. 141.

⁵⁷ Martinsson s. 145 f.

6 Analys

Mina frågeställningar för denna uppsats var följande:

- Vilka begränsningar finns i nödvärnsrätten enligt gällande rätt?
- Vilka faktorer ligger till grund för domstolens bedömning i fall av nödvärn och nödvärnsexcess?
- Hur påverkas brottsoffrets rätt att försvara sig av dessa begränsningar?

Den första frågeställningen har besvarats i avsnitt 3.2.2 och 3.3.2. Den andra frågeställningen har besvarats i avsnitt 4. Hädanefter ska den centrala tredje frågeställningen besvaras.

Som ovan förklarats⁵⁸ kan nödvärn ses som en speciell form av nöd, trots att nöd lagtekniskt är subsidiärt till nödvärn. Nödrätten begränsas genom rekvisitet ”oförsvarlig”, medan nödvärnsrätten begränsas av ”uppenbart oförsvarlig”. Lagstiftarens ord är väl valda. Den här skillnaden i begränsningarna bör tolkas som att försvarlighetsbedömningen inte ska vara lika sträng i nödvärnssituationer som i nödsituationer. Nödsituationer kan uppkomma i flera olika lägen som inte beror på andra personer, medan de fyra nödvärnssituationerna alla omfattar ett angrepp som på olika sätt kan ses som en attack mot ett brottsoffer. Detta tolkar jag som att lagstiftaren har velat ge personer en vidare rätt att utöva brottsliga gärningar i försvar när det gäller rena *attacker*, snarare än nödsituationer.

Lagstiftarens syfte med begreppet ”uppenbart oförsvarligt” var att ge en bred marginal för den angripnes handlande.⁵⁹ Trots detta ställer domstolen fortfarande relativt höga krav på att den angripne ska göra en egen bedömning av vilket försvar som är försvarligt. Som vi har sett i rättsfallsavsnittet måste den angripne se sig om efter alternativa handlingsvägar och endast vid avsaknad av sådana kan försvarsvåldet anses försvarligt⁶⁰. Dessutom finns det begränsningar av vilket slags försvarsvåld som är tillåtet – livsfarliga

⁵⁸ Se 3.1.1.

⁵⁹ Se 3.2.2.

⁶⁰ Se 4.1.2.

skjutvapen till exempel är aldrig försvarliga⁶¹, och försvaret måste trappas ner simultant som attackens våld försvagas⁶². Som lagstiftaren har sagt i förarbetena är det angreppets beskaffenhet och det angripnas betydelse som ska tas med som intressen i proportionalitetsbedömningen vid försvarlighetsrekvisitet.

För den angripne innebär detta att den måste ta hänsyn till flera faktorer i ett händelseförlopp som i de flesta fall går mycket snabbt och sker i en trängd situation för att försvara sig. Ändå ska domarna flera månader senare i den lugna rättsalen utvärdera den angripnes reaktion och undersöka om den reagerat på ”rätt sätt”. Det är onekligen lättare att då säga vad som borde ha gjorts och exakt hur mycket våld som borde ha varit tillräckligt för att avvärja men inte skada för mycket.

När det kommer till excessbedömningen är det rekvisitet ”svårligen kunna besinna sig” som styr vad som är tillåtet för att excessen ska medföra ansvarsfrihet. Eftersom nödvärnsexcess är en subjektiv ansvarsfrihetsgrund utgår den automatiskt från den angripnes egen upplevelse. Personliga egenskaper, både permanenta och tillfälliga, kommer att spela roll i bedömningen.⁶³ Brottsoffrets rätt att försvara sig påverkas här främst av sin egen möjlighet att besinna sig, och endast om accepterade omständigheter gjort att denne svårligen kunnat besinna sig ska denne gå fri från ansvar. Dessa omständigheter kopplade till den angripnes personliga egenskaper kommer att tas med i bedömningen genom att domstolen utgår från hur en människa borde ha reagerat vid ett angrepp som varit för handen. Även här blir det upp till domarna att långt i efterhand utvärdera hur brottsoffret borde ha agerat efter attacken, och i vilken omfattning personen borde ha kunnat besinna sig. Inom juridiken används begreppet *bonus pater familias* som uttryck för den förståndiga människans agerande och reagerande.

Jag anser att det är problematiskt att utgå ifrån denna idealmänniska vid bedömningen av huruvida ett agerande ska ses som en attack eller

⁶¹ Se 4.4.2.

⁶² Se 4.2.2.

⁶³ Se 3.3.2.

självförsvar. Det kan inte alltid krävas att människor som blir attackerade ska tänka rationellt och vara modiga och avvärja precis så mycket som krävs och inte mer. Uppenbarhetsrequisitet i ”uppenbart oförsvarligt” var menat att ge en breda marginal åt brottsoffret, men jag ställer mig frågande till hur bred denna marginal verkligen är i praktiken, eftersom domstolen i flera fall ändå ställer höga krav på vilket våld som är försvarligt. Samtidigt förstår jag att det måste finnas en rimlig reaktion som domstolen ska utgå ifrån när de gör sin bedömning, eftersom den inte får ske alltför skönsmässigt. Rättsordningen måste kunna ställa krav på en viss självbehärskning hos individer som svarar på en attack med självförsvar – den absoluta nödvärnsrätten existerar ju inte längre i den moderna brottsbalken. Däremot tycker jag att domstolen i vissa fall måste lägga större vikt vid den personliga uppfattningen av situationen och ge större utrymme för att människor inte alltid agerar rationellt och modigt i trängande situationer som i vissa fall hotar det egna livet.

Att helt göra sin ansvarsbedömning utifrån den angripnes egen uppfattning om situationen kan dock bli mycket problematiskt för domstolen, något som syns i fallen med inbillat nödvärn.⁶⁴ Vid putativsituationer blir det särskilt svårt att motbevisa den tilltalades invändningar om nödvärn och nödvärnsexcess, eftersom uppfattningen inte var verklig. Detta innebär att den tilltalade får högre krav på sig att få invändningarna att framstå som befogade, och beviskraven för åklagaren sänks. Detta tydliggör HD i domen från 2012.⁶⁵ För brottsoffret innebär detta således att självförsvar vid inbillat nödvärn begränsas mer än vid verkligt nödvärn. Här har lagstiftaren gjort en tydlig intresseavvägning mellan å ena sidan ansvarsfrågor om uppsåt och personligt ansvar, å andra sidan av rättssäkerhet. Nödvärnsrätten finns till för att avvärja attacker, och om attacken är inbillad måste rättsordningen kunna ställa högre krav på att det avvärjande våldet ska vara befogat och försvarligt. Annars skulle detta kunna leda till att brottslingar hävdar putativt nödvärn i alla möjliga situationer, och att överkliga situationer bedöms på samma sätt som verkliga. Det är komplicerat att bevisa huruvida någon verkligen

⁶⁴ Se 3.1.4.

⁶⁵ Se 4.3.

inbillade sig att det var en nödvärnssituation eller om den enbart hävdar det för att få möjligheter till ansvarsfrihet eller strafflindring. Samtidigt måste rättsordningen värna om täckningsprincipen och att även inbillade situationer ska kunna medföra ansvarsfrihet.

Låt oss återkoppla till doktrinkapitlet. Angående knivfallet⁶⁶ håller jag med Norée när hon poängterar att HD är inkonsekventa i sitt resonemang om duellsituationer. Jag håller inte med Borgeke om att HD varit blåögda i fallet, utan jag anser att deras försvarlighetsbedömning och excessbedömning var tydliga och gjorda enligt de faktorer som lagstiftaren har stadgat i motiven till nödvärnsbestämmelsen. I fallet utgår domstolen från vad D.D. hade kunnat göra i situationen och analyserar försvarsvåldet och D.D:s person utan att för den skull gå in på något resonemang om idealmänniskan. Istället håller de sig till D.D:s perspektiv. Vad gäller hammarfallet⁶⁷ anser jag att Martinssons tolkning av domen är rätt. HD:s resonemang om J.H:s person och tidigare händelsers betydelse är vägledande för framtida praxis utan att för den sakens skull gå emot nu gällande lagstiftning. Utifrån ett brottsofferperspektiv anser jag att domen är oerhört betydelsefull eftersom den på ett vettigt sätt framhäver att hänsyn ska tas även till händelser som hänt tidigare. Att inte göra det hade varit att bortse från brottsoffrets intressen och syn på hur flera händelser självklart kan vara sammanlänkade. J.H. var inte ett brottsoffer endast under denna förmiddag, utan även från tidigare händelser mellan grannarna. Detta är viktigt att klargöra, oavsett hur man senare väljer att se på J.H:s möjligheter att besinna sig. Möjligtvis kan HD:s bedömning i hammarfallet ses som en viss lättnad på de krav som ställs på brottsoffret att kunna besinna sig, men det är svårt att dra slutsatser utifrån ett enskilt rättsfall.

Sammanfattningsvis anser jag att Martinssons och Norées artiklar är sakligare bättre knutna till motiven bakom nödvärnsbestämmelserna. Borgeke har dock koppling till både samurajsvärdfallet och Rödebymålet där han har agerat referent respektive hovrättslagman och har lång erfarenhet av straffrättsteori. Borgekes åsikter i denna debatt är av denna anledning absolut viktiga. I just

⁶⁶ Se 5.1.

⁶⁷ Se 5.2.

denna refererade artikel anser jag dock att hans tolkningar av fallen är felaktiga.

Som en avslutning på denna uppsats vill jag återkoppla till själva grundtanken med nödvärnsrätten. I en situation där ett brottsoffer blir angripen får denne en rätt att sätta sig över samhällets regler och använda våld i självförsvar. Angriparen å sin sida får inte samhällets skydd mot försvarsvåldet, eftersom denne satte sig över samhällets regler i första början när den utförde angreppet. När vi ser på nödvärnsrätten på detta sätt återspeglas brottsoffrets rättigheter som allra klarast. Svaret på min centrala frågeställning är: ja, brottsoffret påverkas. Brottsffret begränsas. Det ställs krav på brottsoffret att se till att använda rätt nivå av självförsvar, och det ställs krav på viss självbehärskning. Detta är något ofrånkomligt eftersom vi idag lever i en rättsordning som fördömer hämnd men tillåter självförsvar – försvarligt självförsvar.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Prop. 1962:10

Förslag till brottsbalk

Prop. 1993/94:130

Ändringar i brottsbalken m.m.
(ansvarsfrihetsgrunder m.m.)

Elektroniska källor

Zila, Josef, Brottsbalk (1962:700) 24 kap 1 §, Lexino uppdaterad 2017-08-18, i Karnov, besökt 2018-04-18.

Zila, Josef, Brottsbalk (1962:700) 24 kap 6 §, Lexino uppdaterad 2017-08-18, i Karnov, besökt 2018-04-18.

Litteratur

Asp, Petter & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2., omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013.

Billström, Magnus, "Brottsoffret i processen – historik", i *Brottsoffrets rätt*, Diesen, Christian (red.), Juristförlaget, Stockholm, 1995, s. 13-25.

Blomkvist, Curt, *Rätten till självförsvar: om tillåtet och otillåtet våld i nödsituationer*, Forum, Stockholm, 1972.

Borgeke, Martin, "Nödvärnsrätten vid allvarliga angrepp på person – en ny HD-dom med skiljaktig mening", *Juridisk Tidskrift*, 2009/10 nr 3.

Carlén, Richard, *Kommentar öfver strafflagen*, Norstedt, Stockholm, 1866.

Halén, Ann-Christine & Olson, Anna, *Nödvärnsrätt och möjligheter till ersättning*, Fischer, Stockholm, 1991.

Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001.

Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*, Iustus, Uppsala, 1994.

Jareborg, Nils, "Nödvärnsrätten vid självförsvar mot överfall", i *Till 250-årsminnet av 1734 års lag: Vuoden 1734 lain 250-vuotismuistolle*, Lakimies, Helsinki, 1984, s. 1031-1050.

Leijonhufvud, Madeleine, Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack, *Straffansvar*, 9., omarb. uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2015.

Lishajko, Marianne, "Nödvärnsrätten", i *Brottsoffrets rätt*, Diesen, Christian (red.), Juristförlaget, Stockholm, 1995, s. 91-144.

Martinsson, Dennis, "Nödvärnsexcess med livsfarligt våld", *Juridisk Tidskrift*, 2010/11 nr 1.

Norée, Annika, "Framkallat nödvärn – ett knivigt fall", *Juridisk Tidskrift*, 2005/06 nr 2.

Wallén, Per-Edwin, "Nödvärnsrätten", *Advokaten*, 1987.

Rättsfallsförteckning

RH 2008:90

NJA 2005 s. 237

NJA 2009 s. 234

NJA 2012 s. 45